

FƏNN: QIYMƏT VƏ QIYMƏTLƏNDİRMƏ

MÖVZU 7: QIYMƏTİN ƏMƏLƏ GƏLMƏSİNDƏ RİSK VƏ QIYMƏTLƏRİN SİĞORTALANMASI

Müəllim: Rafiq Vahid oğlu Abbasov

Tarix : 2025

İxtisas: Marketing

Qrup: 3¹,3²,3³

Mühazirə: Qarışıq

FTN 3. Firmanın qiymət siyasətinin istiqamətləri , qiymətlərdə risk faktorunun hesablanması haqqında biliklər öyrənilir.

P L A N

- 1.Riskin mahiyyəti.
- 2.Qiymətin müəyyən olunmasında risk və qiymətlərin sığortalanması

ƏDƏBİYYAT

1. Çudakov A.D. . “Qiymət və qiymətin əmələ gəlməsi” Dərslik. Bakı, “Elm”, 2009, rus dilindən tərcümə, 312 səh.
2. Kazımlı X., Bayramov Q., Sadıqov B., Quliyev İ., Hübətova S., Məmmədov İ. Qiymətin əmələ gəlməsi. Dərslik Bakı, “Müəllim”, 2019, 498 səh.
3. Qarayev İ. Qiymətin əmələ gəlməsi. Dərslik. Bakı, UNEC, 2000, 358 səh.
4. Qafarov N.C., Quliyev İ.Q. Qiymət və qiymətləndirmə. Bakı, ADİU, 2017, 375 səh.

1. RİSKİN MAHIYYƏTİ

Mövcud ədəbiyyatda risk anlayışı, onun elementləri və əlamətləri müxtəlif cür izah olunur. İqtisad elmindəki uzun müddətli müzakirələr nəticəsində iki əsas risk nəzəriyyəsi, yəni klassik və neoklassik nəzəriyyələr yaranmışdır.

Görkəmli nümayəndələrinin Mil və Senior olduğu klassik nəzəriyyə sahibkarlıq mənfəətini tədqiq edərkən sahibkarlıq gəlirinin strukturunda onun iki tərkib hissəsini fərqləndirirdilər: a) qoyulmuş kapitalın payı kimi faiz; b) sahibkarlıq fəaliyyəti ilə əlaqədar mümkün riskin ödənilməsi üçün riskə görə haqq. Bu nəzəriyyədə risk hər hansı bir qərarın həyata keçirilməsi nəticəsində baş verə biləcək itkinin gözlənilməsi ilə eyniləşdirilirdi. Bu nəzəriyyəyə görə iqtisadi baxımdan risk müəyyən bir qərarın yerinə yetirilməsi ilə bağlı vurula biləcək mümkün maddi zərərdən başqa bir şey deyildir.

Risk belə izahı birtərəfli olmuşdur ki, bu da neoklassik adlanan digər nəzəriyyənin yaradılmasına gətirib çıxartmışdır. Bu nəzəriyyə XX əsrin 20-30-cu illərində İngiltərə və Fransada meydana gəlmişdir. Onun görməli nümayəndələri İngiltərədə Nayt və Marşall, Fransada isə Piqu olmuşlar. Bu nəzəriyyə aşağıdakı müddəalara əsaslanır: qeyri-müəyyənlik şəraitində işləyən və mənfəətin təsadüfi dəyişən kəmiyyət olduğu müəssisə (*firma*) öz fəaliyyətində iki meyarı, yəni gözlənilən mənfəətin miqdarını və onun mümkün artıb-azalmasının kəmiyyətini rəhbər tutmalıdır.

Bu nəzəriyyəyə görə sahibkarlıq davranışı hədd faydalılığı adlanan konsepsiyadan irəli gəlir. Bu o deməkdir ki, əgər eyni sahibkarlıq mənfəəti verən kapital qoyuluşunun iki variantından birinin seçilməsi lazım gələrsə, mənfəətin az artıb-azaldığı variantı seçmək lazımdır.

Bu risk nəzəriyyəsindən o nəticə çıxır ki, mümkün artıb-azalma ilə bağlı mənfəətin gözlənilən miqdarına nisbətən, etibarlı mənfəət həmişə böyük faydalılığa malik olur.

Hazırda özünün ilkin formasında bu nəzəriyyələrin heç birindən istifadə edilmir. Lakin onlardan daha çox qəbul olunanı Keynsin müəyyən əlavələr etdiyi neoklassik risk nəzəriyyəsidir. Keynsin bu nəzəriyyəyə etdiyi əsas əlavələr aşağıdakılardan ibarətdir:

1) ilk dəfə olaraq mövcud risk nəzəriyyələrini sistemləşdirmiş və sahibkarlıq risklərinin geniş təsnifatını vermişdir;

2) sahibkarın daha çox mənfəət əldə etmək ümidilə, böyük riskə gedəcəyi ehtimalından irəli gələn “*məmnunluq*” amilini neoklassik nəzəriyyəyə daxil etmişdir.

İqtisadi ədəbiyyatda risk təsərrüfat, təşkilati, texniki qərarların həyata keçirilməsi, qəzalar, təbii fəlakətlər, müflisləşmə, səhmlərin, pul vahidinin dəyərliyinin azalması və i.a. ilə əlaqədar mümkün maddi zərər nöqtəyi-nəzərindən, həmçinin mənfəət və ya gəlir əldə edilməsi ilə bağlı qərarların qəbul olunması baxımından nəzərdən keçirilir.

Riskin mahiyyətinə dair iki əks fikir mövcuddur. Birincisi, risk seçilmiş qərarın yerinə yetirilməsi nəticəsində baş verə biləcək uğursuzluq, maddi və maliyyə itkisi təhlükəsi kimi başa düşülür. İkincisi, risk nəzərdə tutulan uğur və mənfəətin əldə olunması ilə eyniləşdirilir.

Riskin ümumi tərifini ilk dəfə olaraq Nayt vermişdir: risk aydın olmayan, qeyri-müəyyənlik şəraitində hərəkət tərzidir.

Risk – qeyri-müəyyən sonluğu və uğursuzluq baş verdiyi halda mənfəi nəticələri ola biləcəyi fəaliyyətin səciyyəvi şəraitidir.

Bu tərif bütövlükdə “*risk*” anlayışına daha çox uyğun gəlir. İqtisadi riskə isə həm iqtisadi, həm də siyasi, əxlaqi, psixoloji və digər, əsasən də mənfəi nəticələri nəzərə alınmaqla qeyri-müəyyənlik şəraitində qərarların qəbul olunması prosesi kimi baxmaq lazımdır.

Risk şəraiti – bir mənalı sonluğu və ya qərarı olmayan, lakin bir neçə variantdan birinin seçilməsini tələb edən şəraitdir.

İqtisadi risk – arzu edilən nəticəyə nail olunması, nəzərdən keçirilən bütün variantlar üzrə uğursuzluqların və kənarlaşma ehtimalının qiymətləndirilməsinin mümkün olduğu prosesdə, labüd seçim şəraitinin qeyri-müəyyənliyinin aradan qaldırılması ilə əlaqədar təsərrüfat həyatı subyektlərinin fəaliyyətidir.

Təsərrüfat fəaliyyəti prosesində qərarlar qəbul edərkən: 1) lazım olan nəticənin əldə edilməsinin mümkünlük dərəcəsi və ondan kənarlaşma ehtimalı nəzərə alınmalıdır; 2) mənfəi nəticələrin qarşısının vaxtında alınması üçün

öz qərarlarının həyata keçirilməsi imkanlarının aşkara çıxarılmasına çalışmaq lazımdır.

Riskin iki funksiyası, yəni stimullaşdırıcı və qoruyucu funksiyaları fərqləndirilir.

Stimullaşdırıcı funksiya əməli (*konstruktiv*) və pozucu (*destruktiv*) kimi iki aspektə malikdir. Birinci aspekt riskin iqtisadi məsələlərin həlli zamanı, ilk növbədə innovasiya investisiyalarına dair qərarlar qəbul edərkən, xüsusi katalizator rolu oynamasında təzahür edir. İkinci aspekt isə qərarların əsaslandırılmamış risklə qəbul olunması və həyata keçirilməsinin avantüraya aparıb çıxartmasında ifadə olunur. Avantüra – riskin düşünülmüş məqsədin həyata keçirilməsinin (*hərçənd ki, belə qərarları qəbul edən şəxslər buna dərk etmirlər*) mümkünsüzlüyü ehtimalını xeyli dərəcədə obyektiv əks etdirən növ müxtəlifliyidir.

Qoruyucu funksiya da iki aspektdə olur: tarixi-genetik və sosial-hüquqi.

Birinci aspektin mahiyyəti insanların həmişə kortəbii şəkildə mümkün ola biləcək arzuolunmaz nəticələrdən qorunmağın forma və vasitələrini axtarmalarından ibarətdir. Praktikada bu sığorta, ehtiyat fondları yaradılması, sahibkarlıq risklərinin sığortalanmasında təzahür edir. İkinci aspektin mahiyyəti isə riskin qanunauyğunluğu kateqoriyasının təsərrüfat, əmək, cinayət qanunvericiliyinə daxil edilməsinin zəruriliyində ifadə olunur.

Riskin qiymətləndirilməsi. Riskin qiymətləndirilməsi prosesi üç mərhələni əhatə edir:

- 1) problemin həllinin mümkün variantlarının aşkara çıxarılması;
- 2) qərarın həyata keçirilməsi nəticəsində baş verə biləcək mümkün, əsasən də mənfi iqtisadi, siyasi, mənəvi və digər nəticələrin müəyyən olunması;
- 3) riskin iki qarşılıqlı keyfiyyət və kəmiyyət aspektlərinin inteqral (*ayrılmaz sürətdə birləşən*) tərəfi.

Riskin qiymətləndirilməsinin kəmiyyət aspekti əsasdır. Bununla belə, qərarlar məqsədəuyğun şəkildə həyata keçirilmədikdə onların qiymətləndirilməsinin kəmiyyət parametrlərinə müvafiq gəlməsinin riskin keyfiyyət parametrlərinə cavab vermədiyini söyləmək olar.

Riskin kəmiyyətə qiymətləndirilməsinin üç əsas meyarı mövcuddur.

Birinci meyarın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, risk şəraitində seçilən qərarlar, ilk növbədə nəzərdə tutulan nəticəyə nail olunmasa və qarşıya qoyulan məqsəddən mümkün kənarlaşma ehtimalı mövqeyindən qiymətləndirilməlidir.

Riyazi nöqtəyi-nəzərdən risk dəqiq məlumatların olduğu şəraitdə fəaliyyətin gözlənilən nəticəsi ilə həmin məlumatların müəyyən olunmadığı şəraitdə əldə edilə biləcək nəticə arasındakı fərqə bərabər olacaqdır. Ümumi qaydaya görə, həyata keçirilmə ehtimalı 0,4 – 0,5 təşkil edən, yəni riski 0,5 – 0,6 və yüksək ehtimallı olan qərarların qəbul edilməsi səmərəsiz sayılır.

Maliyyə baxımından *risk üç dərəcəli* ola bilər:

1) qərarlar həyata keçirilmədiyi halda mənfəət itkisi ilə əlaqədar yol verilən risk;

2) satış pulu və ya gəlirin əskik əldə edilməsi (*itkisi*) ehtimalı ilə əlaqədar böhranlı risk;

3) firmanın mövqeyinin yox edilməsinə, onun tədiyə qabiliyyəti imkanına təsir göstərən fəlakətli risk; belə risk firmanın iflasının birbaşa zəminidir.

Riskin kəmiyyətə qiymətləndirilməsinin ikinci meyarı ondan ibarətdir ki, mövcud şəraitdə lazım olan nəticənin digər variantlarla müqayisədə az məsrəflərlə əldə edilməsini təmin edən qərar daha yaxşı olacaqdır.

Üçüncü meyarın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, həyata keçirilməsinə daha az vaxt sərf olunan qərar ən yaxşı qərardır.

Risk dərəcəsi gözlənilən zərərin bu zərərin baş verəcəyi ehtimalına vurma hasili kimi müəyyən edilir Bu halda risk dərəcəsi aşağıdakı düsturla ifadə olunur:

$$R = Y_1 \times B_1 + (Y_1 + Y_2) \times B_2 ,$$

burada Y_1 və Y_2 – qərar yerinə yetirilmədiyi halda 1-ci və 2-ci variantlar üzrə müvafiq olaraq mütləq ifadədə mümkün zərərin kəmiyyətləri;

B_1 və B_2 – 1-ci və 2-ci variantlar üzrə müvafiq olaraq qərarın həyata keçirilməyəcəyi, zərərin baş verəcəyi ehtimallarıdır.

İqtisadi risk iki toplanandan, yəni yanlış qəbul edilmiş qərar nəticəsində dəymiş mümkün zərərin məbləği ilə bu qərarın yerinə yetirilməsi xərclərindən ibarətdir.

Bunu misalla izah edək.

Məhsul istehsalı ilə əlaqədar iki variantdan ən yaxşısının seçilməsi tələb olunur.

<i>Göstəricilər</i>	<i>1-ci variant</i>	<i>2-ci variant</i>
1. Məmulat vahidinin təklif edilən maya dəyəri	5 min man.	5,3 min man.
2. Məmulat buraxılışının həcmi	900	950
3. Mənfəətin mümkün əksik alınması	900 min man	375 min man
4. Məhsulun daşınma xərcləri	150 min man.	50 min man.

1-ci variant

$$R_1 = 5 \times 900 = 4500 \text{ min man.}$$

$$R_2 = 900 + 150 = 1050 \text{ min man.}$$

$$5550 \text{ min man}$$

2-ci variant

$$R_1 = 5,3 \times 950 = 5035 \text{ min man.}$$

$$R_2 = 375 + 50 = 425 \text{ min man.}$$

$$5460 \text{ min man}$$

Göründüyü kimi, iqtisadi cəhətdən 2-ci variant daha əlverişlidir.

Risk amili bazarın öyrənilməsi, öz fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi, istehsal ehtiyatlarının axtarılıb tapılması sahələrində firmanın aktiv fəaliyyətinin mühüm stimullaşdırıcısıdır.

Hər bir, o cümlədən də iqtisadi qərarın qəbul edilməsi risk elementləri olmadan mümkün deyildir.

2. QIYMƏTİN MÜƏYYƏN OLUNMASINDA RİSK VƏ QIYMƏTLƏRİN SİĞORTALANMASI

Firma tərəfindən istehsal olunan məhsula qiymətin təyin edilməsi, adətən, müəyyən risk dərəcəsi ilə bağlı olur. İstehsal resurslarına (*xammal, mate-*

rial, avadanlıq, yanacaq, iş qüvvəsi və i.a.) qiymətlərin müəyyən olunması da xeyli dərəcədə risklə əlaqədardır. İstehsal edilən məhsulun qiymət səviyyəsinin müəyyən olunmasında buraxılan səhv satış pulunun xeyli itkisinə gətirib çıxardır. Tələbin qiymət elastikliyində isə, bu itkilər daha çox arta bilər. Satılan məhsulun həcmindəki itkilər firmanın istifadə etdiyi xidmətlərin qiymətlərini müəyyən edərkən də yarana bilər.

İnflyasiya, tələbin dinamikliyi və firmanın buraxdığı məhsulların, həmçinin xammalın, materialların, yanacağın qiymətlərinin artdığı şəraitdə, hətta yaxın perspektiv üçün belə qiymətlərin dinamikasını proqnozlaşdırmaq o qədər də asan deyildir. Qiymət qoyuluşunda yol verilən 5–7% -lik səhv adi hal sayılır. Buradan da aydın başa düşmək olar ki, qiymətin müəyyən edilməsi risklə hansı dərəcədə bağlıdır.

Firmaya riskin miqyasını müəyyən etmək lazımdır. Müxtəlif alternativ variantların risk dərəcələrinin müqayisəsi əsasında firmanın rəhbərliyi tərəfindən seçilmiş risk strategiyasına daha çox uyğun gələn variant üzərində dayanılmalıdır.

Məlum olduğu kimi, sahibkarlıq fəaliyyətində risk-proqnoz, plan və ya proqramda nəzərdə tutulan hər hansı bir iqtisadi prosesin həyata keçirilməsi nəticəsində ziyanın və ya itkinin baş verməsidir. Risk – ehtimallıq anlayışı olduğuna görə, o, ehtimal nəzəriyyəsi və riyazi statistika metodları ilə ölçülə bilər. Ehtimallıq müəyyən nəticənin alınması imkanı deməkdir. Məsələn, əgər firma öz əmtəəsinin bir vahidinə 1000 manat qiymət müəyyən etmişdirsə və həmin qiymətə onun 90%-ni satmışdırsa, bu halda qiymətin düzgün qoyulması ehtimalı 0,9; səhv riski isə - 0,1 və ya 10% təşkil edəcəkdir. Risk firmanın məqsədlərinin həyata keçirilməməsi, bazarın real şəraitinin nəzərə alınmaması ehtimalı ilə əlaqədardır.

Təsərrüfat fəaliyyətində risk həm mütləq ifadədə itki və zərərin məbləği ilə, həm də risk dərəcəsi, yəni planlaşdırılan qiymət səviyyəsinə nail olunmaması ehtimalı ölçüsü ilə müəyyən edilir. Birinci göstərici mütləq riski, ikinci göstərici isə nisbi riski xarakterizə edir. Mütləq risk manatla, nisbi risk isə faizlə və ya vahidin hissələri ilə ifadə olunur.

Öz iqtisadi təbiətinə görə bazar qiyməti təsadüfi kəmiyyətdir. O, bazar şəraitində alqı-satqı prosesi nəticəsində qabaqcadan bilinməyən, yalnız bir kəmiyyətə malik ola bilər və bir çox təsadüfi amillərdən asılıdır. Bütün bu amillər həmin sövdənin iştirakçıları tərəfindən tam nəzərə alın bilməzlər. Bir halda ki, qiymət təsadüfi kəmiyyətdir, onda, deməli, konkret əhəmiyyətinin müəyyən edilmədiyi dəyişən kəmiyyətdir və ehtimalların bölgüsü funksiya-sına xas olan təsadüfdən asılıdır. Bu funksiya da rihsin dərəcəsi barədə fikir söyləməyə imkan verir.

İnformasiyanın məhdudluğu şəraitində qiymətləri müəyyən edərkən ehtimalların uyğun gələn empirik (*təcrübəyə əsaslanan*) funksiyasını seçmək o qədər də asan deyildir. Buna görə də praktikada ehtimal nəzəriyyəsində geniş tətbiq olunan ehtimalların bölgüsünün aşağıdakı standart funksiyalarından istifadə edilməsi məqsədəuyğundur:

- a) ehtimalların normal bölgüsü, yaxud Qauss bölgüsü;
- b) etibarlılığın hesablanmasında (*qiymətlərin hesablanması isə müəyyən etibarlılıq meyarları tələb edir*) geniş istifadə olunan ehtimalların açıq (*nümunə*) bölgüsü;
- c) kütləvi xidmət nəzəriyyəsində tez-tez istifadə olunan Puasson bölgüsü.

Təsərrüfat həyatında ağıllı risk prinsipindən istifadə etmək lazımdır. Sahibkarlıq fəaliyyətində bu prinsip qiymətə dair qərar qəbul olunarkən, onun həyata keçiriləcəyi və ya keçirilməyəcəyi ehtimallarının elə bir nisbətinə əsaslanır ki, gümanın təxminən üçdə iki hissəsi müvəffəqiyyətə əlverişli şəraiti, üçdə biri isə əlverişsiz şəraiti təmin edir.

Gümanın uğura əlverişsiz şərait yaradan üçdə biri onların aradan qaldırılması tədbirlərinin görülməsi üçün stimül kimi çıxış edir. Ehtimalların normal bölgüsündə orta kvadrat kənarlaşma həddində riyazi gözləmədən kənarlaşmaya bərabər, yəni $M(x) \pm (x)$ olan təsadüfi kəmiyyətin qiymət intervalı bu prinsipə uyğun gəlir.

İqtisadçılar kənarlaşmaları xarakterizə edərkən faiz nisbətlərindən (*əmsallarından*) geniş istifadə edirlər.

Ehtimalların normal bölgüsündə əmsal variasiyası (*dəyişikliyi*) riyazi gözləməyə faiz nisbətində “*leyhinə*” gümanının üçdə ikisinə və “*əleyhinə*” gümanının üçdə birinə uyğun gələn mümkünlük sonunda təsadüfi kənarlaşma intervalını xarakterizə edir. Bu iqtisadçı üçün adi olan ehtimallı kənarlaşmaların faizlə ifadəsidir. Qiyməti hesablayarkən ehtimallıq əmsalından istifadə etmək lazımdır. Çünki o, riski aydınlaşdırarkən qiymət hesablamaları üçün ehtimalla olsa da, müəyyən əsas verir.

İnflyasiya şəraitində firma üçün inflyasiya gözləməsinin qiymətləndirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə qiymətləndirmə aşağıdakı məqsədlərlə aparılır:

- firmanın ümumi inkişaf strategiyası hazırlanarkən bazarda qiymətlərin dəyişilməsinin uçotu;
- biznes-planlar tərtib edilərkən qiymətlərin dəyişilməsinin uçotu;
- firmanın buraxdığı məhsulun qiymətinin əsaslandırılması və onun istifadə etdiyi istehsal resurslarının qiymətlərinin mümkün dəyişilməsinin dəyərləndirilməsi;
- qiymətlərin firmanın gəlirinin və satış pulunun dəyişilməsinə təsirinin uçotu;
- qiymətlərin istehsal və satış, o cümlədən istehsal vasitələri və əmək haqqı xərclərinin dəyişilməsinə təsirinin təhlili;
- firmanın fəaliyyətinin maliyyə yekunlarının (*mənfəət və ya zərər, likvidlik, tədiyə qabiliyyətliyi*) vurulması;
- istehsalın optimal strukturunun seçilməsi.

Firmanın qiymət siyasətində inflyasiya gözləməsinin dəyərləndirilməsi üçün aşağıdakılardan istifadə olunur:

- istehlak qiymətlərinin ümumi indeksi;
- sənaye məhsulları istehsalçılarının qiymət indeksi;
- yük daşımaları tarifləri indeksi;
- maddi-texniki resursların qiymət indeksi;
- kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymət indeksi;
- əhaliyə göstərilən xidmətlərin qiymət indeksi.

Qiymət artımının inflyasiya gözləmələri aşağıdakı xarici informasiya mənbələrinə əsaslanıb bilər:

- ölkənin iqtisadi və sosial inkişafına dair hökumətin illik proqnozları;
- gözlənilən inflyasiyanın izah edildiyi növbəti il üçün hökumətin büdcə layihəsi;
- inflyasiyanın gözlənilən mümkün səviyyəsinə dair Respublika Mərkəzi bankının hesablamaları;
- müəssisə və firmaların aparıcı mütəxəssislərinin kütləvi informasiya vasitələrində dərc olunan sorğularının nəticələri;
- ekspertlərin rəyi.

Hazırda inflyasiyanın proqnozlaşdırılmasının bir çox metodları mövcuddur. Buna görə də firmanın mütəxəssisləri onlara tənqidi yanaşmaqla, gözlənilən inflyasiyanı müstəqil surətdə hesablamalıdır.

İnflyasiya gözləməsinin qiymətləndirilməsi aşağıdakı əsas mərhələlər üzrə aparılır:

- qiymətlərin dinamikasının dəyərləndiriləcəyi və proqnozlaşdırılacağı konkret göstəricilərin dəqiqləşdirilməsi;
- proqnozlaşdırılacaq dövrün (*qısa müddətli, orta müddətli və uzun müddətli*) müəyyən olunması;
- ilkin məlumatların təhlili və əvvəlki dövrün həm proqnoz göstəricilərinə dair, həm də son göstəricilərə təsir edən amillər və şərtlər barədə informasiyanın hazırlanması;
- inflyasiya sürətinə təsir göstərəcək amillərin və şərtlərin öyrənilməsi və aşkar edilməsi, onların inflyasiya sürətinə təsir göstərən kəmiyyət ölçüsünün müəyyən olunması;
- inflyasiya sürətinin müəyyən edilməsi (*hesablanması*);
- daha əlverişli sosial-iqtisadi şərait, optimal sosial-iqtisadi şərait və daha az əlverişli şərait sxemləri üzrə inflyasiya gözləməsinin ehtimallıqla qiymətləndirilməsi.

İnflyasiya gözləməsini qiymətləndirərkən həm qiymətin yaranma dinamikasının obyektiv qanunauyğunluqlarını və şərtlərini, həm də dövlət orqanlarının inflyasiya prosesinə təsirini nəzərə almaq lazımdır.

Xarici ölkələrin təcrübəsi və Azərbaycan iqtisadiyyatında islahatların aparılması praktikası göstərir ki, iki ən mühüm amilə, yəni: a) tədiyə qabiliyyətli tələbə; b) əmtəə və xidmətlərin təklifinə, istehsal və satış xərclərinə dövlətin kompleks təsiri səmərəli antiinflyasiya siyasətinin əsas şərtidir. Belə təsir nəticəsində tələb və xərc inflyasiyalarının xeyli dərəcədə azaldılmasına nail olmaq mümkündür.

Qeyd olunan hər iki amil bir-biri ilə əlaqədirlər. Lakin inflyasiya gözləməsinin qiymətləndirilməsinə dair proqnozu aparan mütəxəssislərə inflyasiya sürətinin proqnozunda tarazlı bazarın formalaşması və rəqabətli bazar qiymətinin əmələ gəlməsinin hansı dərəcədə nəzərə alındığını müəyyən etmək lazımdır.

Müxtəlif bazar amillərinin təsiri altında qiymətlərin mümkün dəyişikliklərdən sığortalanması Qərb ölkələrində geniş yayılmışdır.

Bazarda və ya mağazada həyata keçirilə bilən alqı-satqı hadisəsini nəzərdən keçirək. Bu halda əmtəənin alıcının əlinə və pulun isə satıcının əlinə keçməsi eyni vaxtda baş verir.

Lakin bazar praktikasında əmtəənin topdansatışı zamanı satıcı ilə alıcı arasında tərəflərin öhdəliklərini nəzərdə tutan tədarük müqaviləsi bağlanılır. Həmin müqavilədə tədarükçü (*satıcı*) müəyyən olunmuş vaxtda alıcıya müəyyən miqdarda əmtəə göndərəcəyini, alıcı isə həmin əmtəəni qabaqcadan razılaşdırılmış qiymətə alacağını öhdəsinə götürür. Beləliklə, əvvələn, göndəriləcək əmtəənin qiyməti müqavilədə nəzərdə tutulur, ikincisi isə, alqı-satqı müqaviləsinin bağlanması ilə alqı-satqı hadisəsinin real həyata keçirilməsi arasında zaman fərqi yaranır. Lakin, məlum olduğu kimi, bazar şəraitində qiymətlər dəyişilməz qalmır və onlar bazar konyunkturasının təsiri altında artıb-azalmalara düçar olurlar. Nəticədə də müəyyən vaxt keçdikdən sonra həmin əmtəənin bazar qiyməti tədarük müqaviləsində nəzərdə tutulmuş qiymətdən yuxarı və ya aşağı ola bilər.

Qiymət artdığı və ya azaldığı halda tədarükçü firma üçün risk yaranır. Tədarükçü firma imkan daxilində həmin riskdən qaçınmağa çalışdığına görə, bunu necə etməyin mümkün olduğunu nəzərdən keçirək.

Bazar təsərrüfatçılığı praktikası qiymətin sığortalanmasının zəruriliyini göstərdi. Qiymətin sığortalanması tədarük müqaviləsinə müəyyən düzəlişlər (*qeydlər*) əlavə edilməsi yolu ilə aparılır. Həmin üsullar bir neçədir.

Əvvəlcə, xərclərin artması və ya azalmasının mümkünlüyünə dair düzəliş. Bu alqı-satqı müqaviləsinə istehsal məsrəflərinin çoxalmasına səbəb olan bir çox xarici və daxili amillərin qiymətə böyük təsir göstərdiyi hallarda daxil edilir. Əmtəni buraxan firma qiymətin artması riskini istehlakçıların üzərinə qoymağa çalışır.

Bu hadisəni aşağıdakı şərti misalla əyani izah etmək olar. Fərz edək ki, ayaqqabı fabriki topdansatış bazası ilə cütü 250 manat qiymətinə müəyyən miqdarda qadın çəkməsi göndərəcəyi barədə müqavilə bağlamışdır. Lakin qiymətlərin inflyasiya artımı şəraitində materialların bazar qiyməti daima yüksəlir. Çəkmənin maya dəyərində onların payı 80% təşkil edir. Inflyasiyanın yüksəlməsinin təsiri altında firmanın rəhbərliyi, istehsal xərclərində xüsusi çəkisi 10%-ə bərabər olan işçilərin əmək haqqını da artırmağa məcbur olur. Buna görə də topdansatış bazası aldığı malın haqqını ödədiyi vaxt həmin çəkmələrin faktiki qiyməti müqavilədə nəzərdə tutulduğu qiymətdən yüksək olacaqdır. Ayaqqabı istehsalçısı firma satış pulu itkisi riskindən qaçınmaq üçün, tədarük müqaviləsinə dəri materiallarının və əmək haqqı xərclərinin yüksələcəyi təqdirdə çəkmənin qiymətinin artırılacağı barədə düzəliş əlavə edir. Bu düzəlişi aşağıdakı düsturla ifadə etmək olar:

$$P_t = \frac{P_m}{100\%} \times (80\% \frac{D_t}{D_m} + 10\% \frac{K_t}{K_m} + 10\%),$$

burada P_t – tədarük qiyməti;

P_m – müqavilədə nəzərdə tutulan qiymət;

D_t – tədarük günü dəri materiallarının dəyəri;

D_m – müqavilə bağlanılan gün dəri materiallarının dəyəri;

K_t – tədarük günü əmək haqqı;

K_m – müqavilə bağlanmış gün əmək haqqıdır.

İkincisi, bazar qiymətinin artıb-azalmasına dair düzəliş. Onun da bir neçə növ müxtəlifliyi vardır.

1. Qiymətin artırılması barədə düzəliş. Bu halda bazar qiymətinin hər cür artımı tədarük müqaviləsində nəzərdə tutulan qiymətin artırılması deməkdir.

2. Qiymətin azaldılması barədə düzəliş. Bu o deməkdir ki, bazar qiymətinin hər cür azalması mütləq tədarük müqaviləsində göstərilən qiymətin aşağı salınmasına gətirib çıxartmalıdır.

3. Qiymətin hər hansı bir dəyişilməsinə dair düzəliş. Bu halda müqavilədə nəzərdə tutulan qiymətin müvafiq surətdə artırılması və ya azaldılması baş verir.

Bu düzəlişlərdən istifadə olunarkən qiymət aşağı düşdükdə əmtəə artıq miqdarda, qiymət yüksəldiyi halda isə az miqdarda tədarük edilir. Burada önəmlisi odur ki, dəyişən bazar konyunkturasında qiymətlərin sığortalanması həyata keçirilir.

Seminar sualları:

- 1.Riskin mahiyyəti və məzmunu
- 2.Riskin qiymətləndirilməsi metodikası
- 3.Risk dərəcəsi
- 4.Risklər qiymətin müəyyən olunmasında mühüm rol oynayır
- 5.Qiymətlərin sığortalanması
- 6.İnflyasiya müddətində qiymətlər